

VARGA BEÁTA*

„KÉT UKRAJNA”? – UKRAJNA MEGOSZTOTTSÁGÁNAK TÖRTÉNETI GYÖKEREI

„TWO UKRAINES”? – THE HISTORICAL ROOTS OF UKRAINE’S DIVISION

ABSTRACT

Ukraine’s division today is mostly a consequence of its peripheral status: throughout the course of history the Ukrainians should (have) achieve(d) independence and the establishment of a sovereign state in the political vacuum that developed due to the rivalry of the neighboring great powers. In the East-European region Ukraine did have a state several times for a short period and in a much-debated way, but it only gained complete sovereignty in 1991, while Russia had considered Ukraine, which „voluntarily joined” the empire in 1654, part of the Russian state. What has also contributed to Ukraine’s division and the belated establishment of a state was that it did not have a unified national identity: in East- and Central Ukraine, which were continuously under Russian rule from the middle of the 17th century, a strong national movement could never develop. Then, following the partition of Poland, when West-Ukraine – with the exception of Galicia – became part of Russia, most of the Ukrainian territories belonged to – but did not comprise – one state. In Galicia, which was the western border of the eastern Slavic territories and was under the considerably liberal rule of Austria, and was called „the Ukrainian Piedmont”, a stronger national self-consciousness developed after 1772. That is why it was there that the idea of a unified Ukrainian state was conceived first, the realization of which, however, took more than a hundred years, because of the division and weak national consciousness of the Ukrainians.

Bevezetés

A mai államhatárok¹ szerinti Ukrajna a szovjet politika eredménye, az 1991-ben kialakuló ukrán államiság de jure és de facto az Ukrán SZSZK jogutódjának tekinthető.² Ukrajnát az olyan *gyenge államisággal*³ rendelkező országok közé sorolják, amely a történelem során több alkalommal is rendelkezett rövid ideig tartó, vitatott tartalmú szuverenitással, de a teljes önállóságot végül csak 1991-ben sikerült kivívnia. Az ukrán területek egyesítése egy egységes és önálló állam keretében hosszú évszázadokat vett igénybe, miközben az egyes ukrán régiók egymástól eltérő kultúrájú és politikai berendezkedésű államok kötelékébe tartoztak, ami megosztotta Ukrajna történelmét és egyben hozzájárult ahhoz, hogy az „ukrán földeken”⁴ kialakult történelmi régiók is jelentős különbségeket mutattak és mutatnak napjainkban is.

Megosztott Ukrajna – geopolitikai és történelmi régiók kialakulása

Ukrajna megosztottságához és késői államalapításához elsősorban az járult hozzá, hogy nem örökölt egységes nemzeti identitást, nyugati területei ebben a tekintetben viszonylag „érettebbek”, míg a több évszázados orosz fennhatóság alatti keleti régiók „elmaradottab-

* Dr. PhD Varga Beáta egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem.

bak” voltak.⁵ Még a független Ukrajna megalakulásakor is *az ukrán nemzeti identitás a megkésetttség állapotában volt*, ezért a fiatal ukrán államra hárult a „nemzetalkotás” feladata.⁶ Ezért is sorolható Ukrajna az ún. „nemzetalkotó államok”⁷ sorába, vagyis a jelenkori ukrán történelem valójában eltér a nemzetállamok kiformalódásának hagyományos modelljétől. A *peremvidéktől* (= Ukrajna) az önálló ukrán állam létrejöttéig vezető hosszú történelmi folyamat során az ukrán területek a hatalmi erők kettős, majd hármas perifériájává váltak,⁸ ami ellehetetlenítette az egységesítő és függetlenedési törekvéseket. Kiemelést érdemel továbbá az a körülmény is, hogy egy ilyen nagy kiterjedésű ország esetében valójában természetesnek is tekinthetők a regionális különbségek, a geopolitikai eltérések következtében a „mélyen kettéosztott Ukrajnában” mindig elkülönültek egymástól az „Európa-párti” nyugati és „orospárti” keleti területek.⁹

A Kijevi Rusz és a lengyel–litván fennhatóság

Az „ukrán földeket” is magába foglaló *Kijevi Rusz, mint egységes keleti szláv államalakulat* felbomlását követően, az 1240-es évektől az ukrán területek jelentős része, miután litván segítséggel felszabadultak a tatár fennhatóság alól, az 1340-es évekre – Halics kivételével¹⁰ – fokozatosan a Litván nagyfejedelemségbe tagozódtak be. Az 1569. évi lublini reálunió eredményeképpen a Lengyel Királyság és Litván Nagyfejedelemség egy államban, az ún. *Rzeczpospolita*ban egyesült, ezáltal *csaknem minden ukránok által lakott terület közvetlen lengyel fennhatóság alatt egyesült* és a lengyel–litván közigazgatás részeivé váltak.¹¹ A 17. század közepéig a *lengyel–litván hatás* nyomta rá a bélyegét az ukránok történelmére, de ezt követően – az 1654–1667 közötti intervallumot kivéve – a lengyel–ukrán viszony egészen 1939–45-ig meghatározó jellegű maradt Nyugat-Ukrajnában. Fontos kiemelni, hogy az ukrán területek Lengyelországhoz történt csatolásának köszönhetően megjelentek a haladó nyugati eszmék, Oroszországtól eltérően Lengyelország megtapasztalhatta a reneszánsz európai kulturális forradalmát annak humanista eszméivel, valamint a reformációt, még akkor is, ha a 16. század végén a lengyel katolicizmus ellentámadásba lendült és a lengyel befolyás által előidézett kulturális felvirágzás végül a lengyelelles pravoszláv megújulásban öltött testet.¹²

Ukrajna felosztása a Dnyeper mentén – orosz, lengyel–litván és török kötelékben

Az 1648–1654. évi *Bogdan Hmelnyickij* vezette, az ukránok lengyelelles felszabadító mozgalmát lezáró és Ukrajna „önkényes” Oroszországhoz csatlakozását eredményező 1654. évi *perejaszlavi egyezmény*¹³ az ukránok számára azt eredményezte, hogy a *lengyel–litván fennhatóságot az orosz kötelék váltotta fel*. Ukrajna jogi státuszát 1654-től kezdve a jelenkori ukrán historiográfiában¹⁴ úgy ítélik meg, hogy a perejaszlavi egyezmény valójában olyan *konföderatív állam* alapjait teremtette meg, amelyen belül a tagállamok – Oroszország és Ukrajna – esetében szuverén államok¹⁵ tartós, ugyanakkor laza szövetségéről lehet beszélni, amelyek megőrizték a teljes függetlenségüket. Az 1654-ben Oroszországhoz önkéntesen csatlakozott¹⁶ ukrán területekből kiformalódó Hetmanátus helyzete azonban – megítélésünk szerint – inkább széleskörű autonómián alapuló vazallusi státuszként értékelhető.¹⁷ Ugyanakkor az tényként kezelendő, hogy a *polivazallusi politika*¹⁸ eredményes alkalmazásának köszönhetően Bogdan Hmelnyickijnek *1657-ig sikerült megszilárdítani Ukrajna geopolitikai helyzetét, mint egy elvileg független államét, amely csak névlegesen függött*¹⁹ a térség egyes uralkodóitól.²⁰ Az ukrán területek birtoklásáért 1654-ben kirobbant

oroszlengyel háborút lezáró 1667. évi *andruszovói egyezmény*²¹ értelmében végül Nyugat-Ukrajna visszakerült a lengyel–litván államhoz, azaz a *Dnyeper hosszú időre nemcsak földrajzi, hanem regionális értelemben is „kettévágta” az ukrán területeket.*

Az 18. század elejéig, *Ivan Mazepa „árulásáig”*²² a Romanov-cárok részéről a Hetmanátusban nem mentek végbe komolyabb megszorító intézkedések az ukrán területek privilegiált helyzetében, 1708-tól azonban kezdetét vette Kelet-Ukrajna szerves beintegrálásának²³ folyamata Oroszország politikai kereteibe. 1764. november 10-én II. Katalin cárnő elrendelte a Hetmanátus megszüntetését,²⁴ majd ezt követően Kelet-Ukrajna beolvasztása az Orosz Birodalomba az 1770-es-1830-as évek között ment végbe.²⁵ A *bal parti* Ukrajnából, ahol a kozák tradíciók a legerősebbek voltak, a Csernyihovi, Poltavai és Harkovi provinciákat alakították ki. A *jobb parti* ukrán régióban, amelyet a Romanovok csak részben szereztek meg és ahol a lengyel nemesek még mindig gazdasági függésben tartották az ukrán parasztjaikat, a városokat pedig egyre nagyobb számban népesítették be idegen – elsősorban orosz és zsidó – etnikumok, a Kijevi, Podóliai és Volhíniai provinciát hozták létre. Az újonnan megszerzett *déli területeken* – a zaporozsjei kozákok és a krími tatárok egykori szállásterületein a Jekatyerinoszlávi, Herszoni és Tavrijai tartományok formálódtak ki.

Mindeközben a kozák „arisztokrácia” asszimilálódott a birodalmi nemességbe,²⁶ amely folyamatot felgyorsította a cárnő 1785-ös *Nemesi Adománylevele*, majd azon 1835-ös *cári rendelet*, amely minden katonai és polgári ukrán rangot elismert automatikusan és örökletesen orosz birodalmi nemesi rangként. Ettől kezdve az ukrán elit többsége elfogadta, hogy már nem egy részlegesen különálló, autonóm állam uralkodó osztályát alkotják, hanem az Orosz Birodalom egységes részeként léteznek.²⁷ Ezzel magyarázható, hogy Kelet- és Közép-Ukrajnában soha nem tudott kibontakozni egy erős nemzeti mozgalom, sőt az ukrán identitástudat helyi változata itt nem zárta ki a Romanov-cárok iránti lojalitást.

Amíg a *Hetmanátus* és a *Zaporozsjei Szics*²⁸ a 18. század folyamán is az Orosz Birodalom részét képezte, addig a nyugat-ukrán területek – Halics, Volhínia és Podólia – lengyel ellenőrzés alatt álltak. A Rzeczpospolita kötelékébe fokozatosan „visszacsatlakozó” *Nyugat-Ukrajnában* 1665-től a lengyelpárti *Petro Dorosenko* hetman kormányzott, aki készen állt arra, hogy a tatárokkal és a törökökkel együttműködve, elszakítsa a Hetmanátust Moszkvától és biztosítsa a különállását Varsótól is. Számításait azonban keresztülhúzta az 1667. évi andruszovói szerződés, amelynek értelmében a moszkvai és varsói kormányzat a Dnyeper folyó mentén jelölték meg a befolyásuk alatt álló ukrán övezetek határát. Így jóllehet a jobb parti hetman *egy önálló ukrán állam megteremtésén fáradozott*, az andruszovói fegyverszünet megkötése után sem Lengyelországot, sem Oroszországot nem tudta megnyerni az ügyének, mert mindegyik állam ellenségesen viszonyult az ukrán függetlenedési törekvésekhez, ezért Dorosenko az egyetlen járható útnak a török orientációt választotta, de ezt a lépését valójában kényszerhelyzet szülte. Ügyesen alkalmazott hintapolitikájának, *„háromfelé politizálásának”*²⁹ köszönhetően végül bal parti riválisaihoz képest viszonylag hosszú ideig meg tudta tartani a pozícióját és kiterjedt mozgásteret biztosítani Nyugat-Ukrajna számára.

A kozákok többsége nyíltan kiállt valamelyik hatalom mellett: mind a lengyel, mind az orosz, mind pedig Dorosenko török-orientációjának akadtak nagy számban hívei, így kerültek az ukrán területek a 17. század második felére három nagyhatalom akciórádiusába.³⁰ 1672-1699 között a jobb parti területek déli része török befolyás alá került, majd az Oszmán Birodalommal megkötött 1699. évi karlócai békeszerződés értelmében a nyugat-ukrán térség visszakerült a Rzeczpospolita kötelékébe.

A Habsburg- és Orosz Birodalom fennhatósága alatt

Lengyelország 1772–1795 közötti felosztását³¹ követően közel 150 évig Ukrajna területét a régió két nagyhatalma birtokolta: megközelítőleg 80%-a az *Orosz Birodalomhoz*, míg 20%-a (Galícia) a *Habsburg Monarchiához* tartozott.³² Az egykori Lengyelország területéből *Nyugat-Ukrajna*³³ is – Galícia³⁴ kivételével – Oroszországhoz került, vagyis *az ukrán területek jelentős része egy államhoz – de nem egy államba – tartozott, azaz a Romanov-dinasztia égisze alatt sor került Ukrajna túlnyomó részének egyesítésére.*

Dél-Ukrajnában, amely régióhoz a Krím-félsziget is tartozott, a 18. század végéig a török uralom érvényesült, majd a sikeres orosz-török háborúk eredményeképpen az Orosz Birodalom kiterjesztette a határait a Fekete-tenger partvidékéig,³⁵ amely korábban ritkán lakott térségben fokozott betelepítési és „eloroszosítási” program vette kezdetét Patyomkin kormányzó irányítása alatt.³⁶

A viszonylag liberális osztrák uralom³⁷ alatti *Galíciában*³⁸ 1772-től kezdve, a társadalom egyik jellegzetes sajátosságaként az etnikai és kulturális sokszínűség emelhető ki, a helyi lakosság közül három meghatározó etnikum – a lengyel,³⁹ a rutén⁴⁰ és a zsidó emelkedett ki.⁴¹ Mária Terézia és II. József reformjainak⁴² köszönhetően Nyugat-Ukrajnában az életfeltételek jelentősen javultak, aminek köszönhetően *a Habsburg-dinasztiához fűződő lojalitás mélyen gyökeret vert az ukránokban.*⁴³ Az kezdettől fogva nyilvánvalónak tűnt az osztrák kormányzat számára, hogy míg korábban a galíciai ukránok a lengyel uralmat elnyomásként élték meg, a Habsburg-kötéléket eleinte szinte felszabadulásnak tekintették, ezért a lengyel nemzeti törekvéseket mintegy blokkolva, a Habsburg-uralkodók kezdték felkarolni a ruténok „ügyét”. A bécsi udvar által kinevezett galíciai kormányzók pedig valójában az „*oszd meg és uralkodj*” elvét alkalmazva – sikeresen kijátszották egymás ellen az ukránokat és a lengyeleket, fenntartva ezáltal a Habsburg-fennhatóságot a tartományban.⁴⁴

A történelem folyamán *Galícia képezte a keleti szláv területek nyugati határát,*⁴⁵ ahol az évszázadok során állandósuló bonyolult kulturális, vallási és politikai összecsapások a római katolikusokkal, a lengyel nemességgel, és később az osztrák kormányzattal összekapcsolódtak, ami ellen a galíciai ruténok csak egy saját, önálló identitással védekezhetek volna. Problémát jelentett azonban, hogy politikai törekvéseiket tekintve a rutén vezetés nem volt egységes.⁴⁶ Azt valamennyi politikai irányzat elismerte, hogy elsősorban a *politikai függetlenség*⁴⁷ biztosíthatná az Osztrák és az Orosz Birodalom alávetett tartományaként létező ukrán területek társadalmi-gazdasági és kulturális fejlődését, de a függetlenségben nemcsak az ukránoknak, hanem a területükön élő valamennyi etnikumnak érdekeltnek kellene lenni. Míg azonban a ruténok a tartomány etnikai alapú felosztását követően Kelet-Galíciát tartották az „*ukrán Piemontnak*”,⁴⁸ ahonnan az ukrán területek egyesítése elindulhat, addig az egész Habsburg Galíciára, mint „Kis-Lengyelországra” kizárólagos igényt tartó lengyelek a tartományt lehetséges „*lengyel Piemontnak*” tekintették.⁴⁹

Az első világháború és a forradalmak – „kiugrási” lehetőség Ukrajna számára

Az I. világháborúban az ukránoknak – tekintettel arra, hogy megosztottan éltek mind az Osztrák–Magyar Monarchia, mind az Orosz Birodalom területén⁵⁰ – mindkét oldalon harcolniuk kellett, gyakran egymással szemben. A háború egyetlen pozitív következménye abban mutatkozott meg, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia és a cári Oroszország felbomlása megteremtette a lehetőséget ahhoz, hogy a 17. század közepe óta megosztott Kelet- és Nyugat-Ukrajna újra egyesüljön, a kérdés csak az volt, hogy *egy önálló államban vagy egy másik államon belül.* A galíciai ukránok 1914 októberében Lembergben megalakították az

Ukrán Főtanácsot és deklarációjukban⁵¹ kihangsúlyozták, hogy a Habsburgok győzelme és a Romanovok veresége hamarosan elhozhatja az ukránoknak a szabadság és függetlenség óráját, de első lépésben Kelet-Galícia autonómiáját szerették volna elérni.⁵²

1917. március 3-án érkezett a hír Kijevbe a cári önkényuralmi rendszer összeomlásáról, ahol liberális és szociáldemokrata vezetőkől megalakult az *Ukrán Központi Rada (Tanács)*, amely *M. Hruszevszkij*⁵³ elnökletével a föderális alapokon átalakított Oroszországon belül Ukrajna autonómiáját követelte, azaz *szabad Ukrajnát akartak anélkül, hogy elszakadnának Oroszországtól*.⁵⁴ A pétervári Ideiglenes Kormány megdöntését Kijevben megnyugvással fogadták, de nem lelkesedtek a bolsevikok hatalomra kerüléséért, akik az ukrán nacionalista törekvéseket elvben elismerték, de a gyakorlatban elutasították. A Központi Rada 3. Univerzáléja⁵⁵ kinyilvánította a független *Ukrán Népköztársaság* megalakulását, de egyben elfogadta a megalakítandó orosz föderációval az egység megőrzését.⁵⁶

Mideközben december 11-én a kelet-ukrajnai Harkovban összeülő Szovjetkongresszus az *Ukrán Szovjetköztársaság* megalakításáról döntött és egyben kormányt alakított. 1918 januárjában a Vörös Hadsereg elfoglalta a bal parti ukrán területeket, ahol kialakították a szovjetrendszert, majd a hónap végén Kijevet is lerohanták és megfosztották hatalmától a Központi Radát, amely Zsitomirba tette át a székhelyét, de szorongatott helyzetében sem engedte meg a bolsevikoknak, hogy ők képviseljék Ukrajnát a breszt-litovszki tárgyalásokon.⁵⁷ Ehelyett a Rada saját követőit küldte el és írták alá február 9-én a különbékét a központi hatalmakkal, amit azonban a harkovi kormány nem ismert el, jöllehet a különbékét szintén aláíró Szovjet-Oroszország kényszerűségéből elfogadta az Ukrán Népköztársaság szuverenitását. A békeszerződés értelmében a németek katonai támogatást ígértek az *Ukrán Népköztársaság* helyzetének megerősítésére, míg az ukrán fél élelmiszerszállításra kötelezte magát a németek és az osztrákok számára.⁵⁸

1918. március 2-án 45 ezer fős német-osztrák sereg vonult be Kijevbe és visszaállították a Központi Rada uralmát, de a német hadvezetés 1918. április 29-én feloszlatta azt és P. Szkoropadszkijt⁵⁹ – Ukrajna egyik leggazdagabb földbirtokosát – hetmannak nevezte ki, aki bejelentette az *ukrán állam (Hetmanátus) megalakulását, amely szokatlan keverékét alkotta a monarchikus, köztársasági és főként a diktatórikus elemeknek*, miközben a németek Ukrajnában mindenre kiterjedő befolyással rendelkeztek.⁶⁰ De miután 1918. december 14-én – a nyugati front összeomlását követően – a német csapatok kivonultak Ukrajnából, velük tartott Szkoropadszkij is és az 1918 novemberében alakult Ukrán Direktórium visszaállította az Ukrán Népköztársaságot.

Még ezt megelőzően 1918 novemberében Lembergben bejelentették a *Nyugat-ukrajnai Népköztársaság* megalakulását,⁶¹ amelynek vezetői a Kelet-Ukrajnával történő egyesülésre törekedtek. Ezen célkitűzés megvalósítása érdekében 1919. január 22-én Kijevben bejelentették a „Két Ukrajna” egyesülését,⁶² Kelet-Galíciát azonban a lengyelek is maguknak követelték, így kezdetét vette az ukrán-lengyel háború, amelynek folyamán a lengyelek 1919. július közepére majdnem egész Kelet-Galíciát visszafoglalták.⁶³

A szovjetek végső győzelmét Kelet-Ukrajnában a szovjet-orosz haderő biztosította: 1919 decemberében újra elfoglalták Kijevet, 1920 februárjában pedig Odesszába is bevonultak.⁶⁴ Szovjet-Oroszország és Lengyelország 1921 márciusában kötötte meg a rigai békét, amely Varsónak a Petljurával⁶⁵ született megállapodását figyelembe véve,⁶⁶ ukrán területeket engedett át lengyel birtokba. Valójában tehát *megisméltődött az 1667-es andruszovói szerződést követően kialakult helyzet, hiszen a lengyelek és az oroszok – az ukránok érdekeit figyelmen kívül hagyva – ismét felosztották egymás között Ukrajnát*.

Ukrajna a két világháború között

A rigai békét követően az ukránok négy állam területén éltek megosztottan. A Szovjet-Oroszország részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság 26 milliós lakosságából 19 millió 300 ezren az ukrán etnikumhoz tartoztak; Lengyelországban az 1920-as évek első felében mintegy 4 millió ukrán élt; Románia területén az ukránok Besszarábiában és Bukovinában koncentráálódtak; Csehszlovákiában pedig 500 ezerre tehető az ukrán lakosság száma.

Az ukrán területek túlnyomó részét magába foglaló *Ukrán Szocialista Szovjetköztársaságban*⁶⁷ a „megkeseredett” béke évei következtek. Az 1920-as évek végére az ukránok reményei függetlenségük kivívására szertefoszlottak, a központosított szovjet kormányzat egyre határozottabban érvényesíteni akarta az érdekeit egyik „legtermékenyebb” tagköztársaságában, azaz Ukrajnában. A sztálini kollektivizálási gépezet és a szovjet vezetés részéről bevezetett „kényszerintézkedések”⁶⁸ az ukrán történelem egyik legsúlyosabb periódusához, az 1932/33-as éhínséghez vezettek.⁶⁹

Az 1930-as évek második felében az egységesítő és függetlenedési törekvéseket zászlajára tűző – Galíciában tevékenykedő – ukrán nemzeti mozgalom vezetői az Ukrán Népköztársaság jogutódjának tüntették fel magukat. A politikai pártok közül a legnagyobb befolyással a lakosság körében az *Ukrán Nacionalisták Pártja* (OUN) rendelkezett, amely szervezet 1939 augusztusában két szárnyra oszlott. A párt vezetőjévé hivatalosan *A. Melnyiket* választották, aki a mérsékelt irányzatot képviselve a *lengyel kormánnyal szembeni passzív ellenállás politikáját hirdette* illetve egyre szorosabb kapcsolatokat épített ki Németországgal. A radikális irányvonalat *Sz. Bandera*⁷⁰ képviselte, aki szerint *az egységes szuverén ukrán állam megteremtése csakis a Szovjetunió teljes felbomlása esetén valósítható meg* és a nagy cél érdekében a terrorista módszereket is megengedhetőnek tartotta.

Az 1939. augusztus 23-án megkötött *Molotov-Ribbentrop* paktumban a fasiszta Németország átengedte a Szovjetunióknak a nyugat-ukrán területeket, miután a két „birodalom” felosztotta egymás között Lengyelországot. Szeptemberben a szovjet kormány 700 ezer fős hadsereget küldött a jobb parti Ukrajnába, hogy ott érvényesítse a „birtokjogát” és „visszacsatolja” a nyugat-ukrán területeket.⁷¹

Ukrajna a második világháború idején

Miután 1941. június 22-én Hitler váratlanul megtámadta a Szovjetuniót és Ukrajna hadszíntérré vált, a szovjet rezsimit elutasító *Nyugat-Ukrajnában a háború kirobbanása újra élesztette a függetlenedési reményeket* és a német csapatokat szinte felszabadítóként fogadták. A német kormányzat fel akarta ugyan használni az ukránokat a Szovjetunió ellen, *de Hitler terveibe egyáltalán nem illett bele egy független ukrán állam lehetősége*. Az ukránok nehéz választás elé kerültek: kit tekintsenek veszélyesebb ellenfélnek: a fasiszta Németországot vagy Sztálin totalitárius diktatúráját? Valójában nem léteztek számukra alternatívák, mert az önálló ukrán állam létrehozása érdekében fel kellett venniük a harcot mind a németekkel, mind a szovjetekkel, vagyis két tűz közé kerültek.

1941. szeptember végén Hitler az elfoglalt ukrán területeket⁷² felosztotta *Főkormányzóságra*⁷³ (Galícia) és *Birodalmi Komisszariátusra* (Kelet-Ukrajna), Besszarábiát, a Bug és a Dnyeszter által határolt régiót, valamint Odesszát pedig átadta Romániának.⁷⁴ 1943 végén a Vörös Hadsereg előrenyomulása Ukrajna felé kényszerhelyzet elé állította az ukrán hadakat: *a függetlenedési törekvések megvalósítása érdekében nyíltan fel kellett venniük a*

harcot a szovjet csapatokkal. 1943. október 6-án Kijev felszabadult a német megszállás alól, az év végére pedig egész Kelet-Ukrajnából kiszorították a németeket. 1944 januárjában a szovjet sereg a jobb parti Ukrajnában és a Krím-félszigeten is megvetette a lábát és áprilisra már csak Nyugat-Ukrajnában tartották magukat a Wehrmacht erői.

1944 márciusában összukrán gyűlésre került sor Szambirben, ahol megalapították az *Ukrán Legfelső Felszabadító Tanácsot*, mint Ukrajna földalatti kormányát és továbbra is függetlenedési tervekben gondolkodtak, Németország kapitulációját követően azonban Sztálin a szovjet fegyveres erőket vetette be az ukrán nemzeti mozgalom felszámolása érdekében.

1945 után Ukrajna a Szovjetunió részét képezte, amely „szocialista föderáción” belül a tagállamok rendelkeztek bizonyos belső jogkörrel és korlátozott szuverenitással bírtak, de a legfőbb állami funkciók a központi hivatalokhoz tartoztak. Jóllehet *valamennyi ukrán terület egyesült a Szovjetunió kötelékében a kvázi-államiságot élvező ukrán tagköztársaság, az USZSZK⁷⁵ keretein belül* és az ukránok a legnépesebb etnikummá váltak, de a domináns szerepet továbbra is az oroszok töltötték be, az ukránok helyzete pedig alig különbözött a számbeli kisebbségtől.

Összegzés

1991 óta az ukrán történészek – és a politikai vezetés - megkülönböztetett figyelmet szentelnek történelmük „legitimizálásának”, amely törekvésük középpontjában annak bizonyítása áll, hogy már korábban is létezett önálló ukrán állam. A hivatalos történelmi narratíva szerint *a mai Ukrajnát a középkori Kijevi Rusz, a 17. századi, Bogdan Hmelnyickij által létrehozott kozák állam és az 1918-20 közötti Ukrán Népköztársaság közvetlen utódjának tekintik.*⁷⁶ A nemzeti történelem kiemelkedő szerepet játszik Ukrajna identitás-tudatának „újradefiniálásában”,⁷⁷ ugyanis a történelmi múlt ábrázolása az orosz–ukrán viszonyban ellentmondásosnak tekinthető. Az ukrán történetíróknak megalapozott történelmi érvekkel alá kellett támasztani, hogy az ukránok története a 9-19. század között folyamatosan és megszakítás nélkül fejlődött annak ellenére, hogy *egyres korszakokban az ukrán területek egyes részei a lengyel–litván állam, az Orosz és a Habsburg Birodalom fennhatósága alá kerültek.*

Az ukrán társadalom és politika legfőbb jellemzőjeként elsősorban a *kettősséget* emelhetjük ki, ami elsősorban Ukrajna évszázadokon keresztül tartó területi, kulturális és nyelvi megosztottságából ered és egyre gyakrabban megfogalmazódik az a nézet, hogy Kelet- és Nyugat-Ukrajna között olyan éles a választóvonal, hogy az ország elszakadása elkerülhetetlen.⁷⁸ Valójában a mai Ukrajnában elsősorban *a nemzeti történelem értelmezése osztja meg az ukránokat. Kelet- és Dél-Ukrajnában az Orosz Birodalom kötelékében nem tudott kibontakozni függetlenségi mozgalom, ezen régiókban a „fejletlen” ukrán identitástudat nem zárta ki sem az orosz nyelv és kultúra elterjedését, sem az orosz- és szovjet rendszer iránti lojalitást.* A Dnyepertől keletre és délre a „*kettős identitású*”⁷⁹ ukránok és oroszok többsége politikailag lojális az ukrán államhoz, de elutasítják az „*európai Ukrajna-ázsiai Oroszország*” szembenállást,⁸⁰ Ugyanakkor a viszonylag liberális osztrák uralom alatt és a lengyel kötelékben a nyugat-ukránokban erős identitástudat alakult ki, ezek a területek csak 1945-ben kerültek teljes egészében a Szovjetunióhoz, körükben az önálló és független ukrán történelem hangsúlyozottan kerül előtérbe. *Bogdan Hmelnyickij* azon kevés történelmi alakok közé tartozik, akinek a legitim személyisége mind a „nacionalista”, mind a „szovjet” típusú ukrán identitásnak és történetírásnak.

JEGYZETEK

1. 2014 márciusában – a Krím félsziget és Szevasztopol Oroszországi Föderációhoz csatlakozását elfogadó népszavazást követően – ezen területek új jogi alanyként való befogadásáról szóló alkotmányos törvényt az orosz törvényhozás „elfogadta”, de ezen esemény nemzetközi elismerése a mai napig sem történt meg.
2. A függetlenség megszerzéséig a helyi ukrán vezető körök a szovjet felső elit részét képezték, ami lehetővé tette, hogy Ukrajna a függetlenné válásakor békésen leválhatott a Szovjetunióról.
3. Kiss J. László (2003): Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. In: Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet Európában. Teleki László Alapítvány. Budapest. 21. old.
4. Folytonos államiság hiányában az ukrán köztudatban az „ukrán földek” fogalma terjedt el.
5. Zsurzszenko, T. (2002): Két Ukrajna – A nemzeti eszme bukásának mítosza. Transit. 23. 24–28. old.
6. Kiss J. László (2003) 21. old.
7. Póti László (2003): Ukrajna: a nemzetalkotó állam. In: Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában. Teleki László Alapítvány. Budapest. 297. old.
8. Karácsonyi Dávid (2008): A kelet-európai sztyep és a magyar Alföld mint frontier-területek. In: Földrajzi értesítő 2008. LVII. évf. 1–2. füzet 191. old.
9. Portnov, A. (2009): Történelemírás ukrán módra –Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In: Ukrajna színeváltozása, 2001–2008. Kalligram. Pozsony. 39. old.
10. Az utolsó halicsi fejedelem 1340. évi halálát követően a fejedelemség „kézről kézre” járt a lengyel és magyar királyok inváziója során, majd III. Kázmér uralkodása idején, 1387-ben közvetlenül lengyel birtokba került.
11. Jakovenko, N. (2009): Narisz Isztoriji szerednovicsnoji ta rannomodernoji Ukrajini. Kritika. Kijiv. 195–197. old.
12. Sevcenko, I. (1996): Ukraine Between East and West Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Toronto. 118. old.
13. Az 1654-ben Oroszországhoz önkéntesen csatlakozott ukrán területekből kiformalódó Hetmánátus hivatalos elnevezése a Zaporozsjei Had lett, amely formula egyszerre jelölte a Romanovok szolgálatában álló 60 ezer fős kozák sereget és a kozák ezredekre mint adminisztratív egységekre épülő ukránjai közigazgatási rendszert.
14. Horobec, V. M. (1995): Vid szozuju do inkorporaciji: ukrajinszko-rosszijszki vidnoszini druhoji polovini XVII-persoiji csvertyi XVIII. szt. Insztitut Isztoriji Ukrajini NAN. Kijiv. 14–20. old.; Krikun, M. (2006): Mizs vijnoju i radoju. Kocactvo pravoberezsznoj Ukrajini v druhij polovini XVII-na pocsatku XVIII sztolitty. Krtitika. Kijiv. 13. old.; Szmolij, V. – Sztyepankov, V. (2009): Ukrajinszka gjerzsavna ideja XVII-XVIII sztolitty. Problema formuvannja, evoluciji, realizaciji. Alternativi. Kijiv. 84–85. old. 1997; Jakovenko, N. (2009). 356–357. old.; Csuhlib, T. (2009): Kozaki i monarhi. Mizsnarodni vidnoszini rannomodernoji Ukrajinszkoji gjerzsavi 1648–1721 rr. Vidavnyictvo imeni Oleni Teligi. Kijiv. 77. old.; Csuhlib, T. (2006): Ukrán Hetmanság – Erdélyi Fejedelemség: nemzetközi elismertetés a polivazallusi politika révén (XVII. század). In: Magyar–ukrán közös múlt és jelen. Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Kijev. 160. old.
15. Jakovenko, N. (2009) 356–359. old.
16. Miután a Bogdan Hmelnyickij által vezetett 1648–1654. évi ukrán mozgalom lényegesen vesztett az erejéből, 1653. október 1-jén a Zemszkij Szobor elfogadta a kozák vezetők azon kérélmét, hogy a cár a Zaporozsjei Hadat fogadja a védnöksége alá. – Varga Beáta (2004): Orosz–ukrán konfliktus a perejaszlavi egyezménytől az andruszovói békéig. Szeged: JATE Press. Szeged. 77–81. old.
17. Varga Beáta (2007): Oroszország–Ukrajna, 1654–1725. In: Sashalmi Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800 – Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók? PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ. Pécs. 236. old.
18. Csuhlib, T. (2006) 164. old.
19. Bogdan Hmelnyickij 1654–1657 között nominális hűbéri függésben állt az orosz cártól és a török szultántól, miközben kitartóan törekedett az erdélyi és a svéd vazallusi alárendeltség elérésére is.

20. Varga Beáta (2011/a): Önállóság, nemzeti identitás és külpolitika Ukrajnában a 17. század közepén. In. Világtörténet 1. (33.) évfolyam 2011/ 3–4. 149–162. old.
21. Varga Beáta (2008): Önállóság, autonómia vagy alávetettség– Ukrajna 1648–1709 között. JA-TE Press. Szeged. 124. old.
22. Csuhib, T. (2008): Sljah do Poltavi: Ukrajina i Rosija za dobi getmana Mazepi. Informacijno–analitichesna agencija „Nas csasz” Kijiv. Varga Beáta (2010/a): A poltavai csata jelentősége az ukrán történelemben In. Miszler Tamás, Sashalmi Endre (szerk.) A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben. Pécsi Tudományegyetem BT . Pécs. 101–123. old. ; Varga Beáta (2003): Péter ukrán politikája: Mazepa „árulásának” kérdése. In. Acta Historica 118. Szeged. 25–35. old.
23. Varga Beáta (2008): Ukrajna integrációja az Orosz Birodalomba (1764–1835). In. Bodnár Erzsébet, Demeter Gábor (szerk.) Tradíció és modernizáció a XVIII–XX. században. Hungarovox Kiadó. Budapest. 36–46. old.
24. Kohut, Z. E. (1988): Russian Centralism and Ukrainian Autonomy (1760–1830). Cambridge, Mass., 1988. 102. old.
25. Az 1764–1782 közötti periódusban fennmaradt ugyan az ukrán közigazgatási szervezet, de – autonómiájától megfosztva – teljesen a birodalmi kormánynak lett alárendelve; majd az 1782–1835 közötti időszakban következett be az egykori Hetmanátus teljes integrálása az Orosz Birodalom kereteibe.
26. Varga Beáta (2010/b/): Az ukrán kozák sztarsina átalakulása nemességgé (1648–1835). In. Ferwagner Péter Ákos–Kalmár Zoltán (szerk.): Távlabbra tekintve. Tanulmányok J. Nagy László 65. születésnapjára. Universitas Szeged Kiadó. Szeged. 226–236. old.
27. Jones, R. E (1973): The Emancipation of the Russian Nobility (1762–1785). University Press Princeton. Princeton. 272–299. old.
28. Az állami szolgálatba be nem került „szabad” kozákok a Dnyeper menti zuhogókhoz települtek, ahol az 1540-es években megalapították „harci államukat”, a Zaporozsjei Szicset, amely területet 1654 után a cári kormányzat a Hetmanátustól külön közigazgatási egységként kezelte.
29. Varga Beáta (2011/b): Petro Dorosenko hetman „háromfelé” politizálása a megosztott Ukrajnában Hungaro–Ruthenica. 5. 201–218. old.
30. Gebei Sándor (2001): Nagyhatalmak vetélkedése Ukrajnáért a XVII. század második felében. In. „Emberék és eszmék” – Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. évfordulójára Eger. 200. old.
31. Martensz, F. F. (1875): Szobranyje traktatov i konvencij, zakljucsonnih Rosszijeju sz inosztrannimi gyerzsavami II. Szanktpetersburg. 25. old.
32. A Kárpátokon túli részek ugyanakkor a középkortól kezdve Magyarországhoz, illetve a Habsburgokhoz tartoztak.
33. Az egykori kijevei, volhíniai és podóliai vajdaságot magába foglaló ún. „Orosz–Lengyel Ukrajna” 1795 után került az Orosz Birodalom kötelékébe.
34. A Szentpétervárott megkötött 1772. augusztus 5-i szerződés határozta meg Ausztria új határvonalt, amelynek értelmében a Habsburgok megkapták „Vörös-Oroszországot”, azaz a Halics–Lodoméria Királyságot, Auschwitzot és a Zator hercegséget. – Ring Éva (2001): Lengyelországot az anarchia tartja fenn? ELTE Eötvös Kiadó. Budapest 244. old.
35. Két orosz–török háborút (1768–74 és 1787–92) követően az 1792-es iasi II. Katalin békében megerősítette a Krími kánság felett 1783-ban megszerzett birtokjogát és gyakorlatilag a Fekete-tenger egész északi partvidéke az ellenőrzése alá került.
36. Auerbach, H. (1965): Die Besiedelung der Südukraine in den Jahren 1774–1787. Harrassowitz. Wiesbaden. 118. old.
37. Glassl, H.(1975): Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772–1790). Harrassowitz. Wiesbaden. 64. old.
38. Nagy Lajos uralkodása idején Halics a lengyel–magyar perszonalunió részét képezte, 1387-ben pedig közvetlenül a Lengyel királysághoz csatolták ezt a régiót, majd 1569. évi lublini uniótól kezdve a Lengyel–Litván Nemzetközösség területéhez tartozott.
39. A politikai kulcspozícióban lévő lengyelek igyekeztek a rutén nemzeti törekvéseket társadalmi problémának bemutatni és Béccsel elhíttetni azon meggyőződésüket, hogy a rutén valójában csak egy nyelvjárása a lengyelnek, tagadva ezáltal az ukránok külön nemzeti mivoltát. – Sirka,

- Ann (1980): The Nationality Question in Austrian Education – The Case of Ukrainians in Galicia 1867–1917. *European University Studies*. Frankfurt am Main. 1–33. old.
40. A galíciai keleti szláv népesség sokáig nem használta önmaga azonosítására sem a galíciai, sem az ukrán kifejezést. Helyette a Rusz szóból származó, több jelentéssel bíró *rutén* terminus terjedt el a körökben, ami egyrészt utalást jelentett a terület legkorábban feljegyzett történelmi nevére (Vörös Rusz), másrészt a korábbi Lengyel–Litván Nemzetközösség egyik közigazgatási területére (Rusz fejedelemség Lemberg központtal).
 41. Magocsi, R. P. (2010): *A History of Ukraine-The Land and Its Peoples*. University of Toronto Press Toronto. 450. old.
 42. Míg a több évszázados lengyel uralom alatt a görög-katolikus egyház alárendelt szerepet játszott Galíciában, addig a Habsburgok egyenjogúsították azt a római katolikus egyházzal. II. József fejlesztette Galíciában az oktatást, 1783-ban szemináriumot hozott létre Lembergben, amelyet egy évvel később egyetemmé avattak.
 43. Kiformálódóban volt az ún. „galíciai mítosz”, miszerint ez a tartomány olyan hely, ahol több etnikum, kultúra és vallás él egymás mellett teljes békében és a biztonságot számukra a tőlük messze élő osztrák császár biztosítja.
 44. Jekelcsik, Sz. (2014): *Ukrajna története*. Kairosz Kiadó. Budapest. 85. old.
 45. Magocsi, R. P. (2005): *Galicia: A European Land*. In: *Galicia. A multicultural Land*. Ed. by Chris Hann and Paul Robert Magocsi University of Toronto Press. Toronto. 17. old.
 46. Az ún. rutén-lengyel csoport nem ismerte el a ruténokat külön etnikumnak, hanem csak a lengyel nép egy népcsoportjának. A rutén-osztrák irányzat a galíciai ukránok felemelkedésének lehetőségét elsősorban a Habsburgok felé kinyilvánítandó rendíthetetlen hűségben látta biztosítottak. A rutén-ukrán tábor egy önálló, szabad Ukrajnát szeretett volna létrehozni, ahol együtt élne az összes ukrán. A rutén-orosz csoport is összukrán egységben gondolkodott, akik azonban nem önállóan, hanem mind az orosz cár fennhatósága alatt élnének.
 47. Himka, John-Paul (1982): *Young radicals and Independent Statehood: The Idea of Ukrainian Nation State 1890–1895*. In: *Slavic Review* 1982. Vol. 41. No. 2. 219–235. old.
 48. Magocsi, R. P. (2002): *The Roots of Ukrainian Nationalism. Galicia as Ukraine’s Piedmont*. University of Toronto Press. Toronto.
 49. Varga Beáta (2012): *Galicia, az „ukrán Piemont”? In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére* Kronosz. Pécs. 494. old.
 50. Font Márta–Varga Beáta (2013): *Ukrajna története*. JATE press. Szeged. 221–224. old.
 51. Subtelny, O. (2000) 341. old.
 52. Jekelcsik, Sz. (2014) 91. old.
 53. Krizsanovszka, O. O. (1998): *Tajemni organizaciji v Ukrajinu –Maszonszkij ruh u XVII- na pesatku XX. szt.* Akvilon Presz. Kijiv. 86–87. old.
 54. Magocsi, R. P. (2010) 503. old.
 55. Magocsi, R. P. (2010) 510. old.
 56. Guncsak, T. (1993): *Ukrajinszka Narodna Reszpublika i nacionalni mensesztyi*. In: *Ukrainska mysl polityczna w XX wieku* Uniwersytet Jagellonski. Krakow. 91. old.
 57. Tekintettel arra, hogy a béketárgyalásokon nemzetközi szerződést csak szuverén állam köthet, a Központi Rada az 1918 január 25-i univerzáléjában ismételten kinyilatkoztatta az Ukrán népköztársaság független mivoltát.
 58. Magocsi, R. P. (2010) 513–515. old.
 59. Font-Varga (2013) 222–223. old.
 60. Miután 1918. december 14-én – a nyugati front összeomlását követően – a német csapatok kivonultak Ukrajnából, velük tartott Szkoropadszkij is.
 61. Magocsi, R. P. (2010) 548. old.
 62. Subtelny, O. (2000) 369. old.
 63. 1919 elejére totális káosz uralkodott Ukrajnában: hat különböző hadsereg – ukránok, bolsevikok mensevikek, lengyelek, anarchisták, antant – harcolt a hatalomért. Kijev vezetése egy év alatt ötször cserélődött és a külvilággal szinte teljesen megszakadt a kapcsolat.
 64. Ekkorra az Ukrán Köztársaság hatásköre már csak a jobb parti Ukrajna néhány körzetére terjedt ki és kormánya továbbra is az orosz föderáción belül képzelte el Ukrajna jövőjét, míg a

- Vinnycában tartózkodó Petljura – és az Ukrán Népköztársaság – kitartott a függetlenedési céljaik mellett.
65. Az Ukrán Népköztársaság hadseregének főparancsnoka, majd a Direktórium elnöke. – Krizsanovszka, O. O. (1998) 103. old.
 66. Az önálló ukrán állam megteremtésére irányuló törekvéseiket sem német, sem francia támogatással nem sikerült elérniük, ezért a lengyel kormánnyal kezdeményeztek béketárgyalásokat. 1920 áprilisában sikerült megállapodniuk Pilsudski lengyel államfővel, miszerint Varsóban hivatalosan elismerik az önálló Ukrajnát Petljurával az élen és közösen veszik fel a harcot Szovjet-Oroszország ellen.
 67. 1936-ban a moszkvai kormányzat a Szovjetunióhoz tartozó köztársaságok elnevezésében felcserélte a szavakat és a „szovjet szocialista” került előre. – Magocsi (2010) 563–564. old.
 68. Liber, G. O. (1992): Soviet Nationality Policy, Urban Growth, and Identity Change in the Ukrainian SSR 1923–1934. Cambridge University Press. Cambridge. 127. old.
 69. Áldozatainak számát nehéz pontosan megbecsülni: az 1937-es népszámlálási adatok alapján az 1926-os felméréshez képest mintegy 3 millióval csökken Ukrajna lakossága, de az újabb kutatások alapján a demográfiai veszteség elérhette az 5 millió főt is. – Kulcsickij, Sz. (1995): Teror golodom jak insztrument kolektivizaciji. In Golodomor 1932–1933 v Ukrajini: pricsini i naszlidki. Insztitut isztoriji NANU. Kijiv. 34. old.; Wasyl Hryshko, W. (1983): The Ukrainian Holocaust of 1933. Bahriany Foundation. Toronto, 92–96. old.
 70. Serczyk, W. A. (1993): Drogi i bezdroza ukrainskej mysli politycznej i narodowej w XX stleziu In Ukrainska mysl polityczna w XX wieku Uniwersytet Jagellonski. Krakow, 17. old.
 71. A „visszacsatolás” eredményeképpen a Szovjetunió felségterületéhez tartozó Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területe 88 ezer km-el növekedett és 8 millió lakossal.
 72. Kamenetsky, I. (1956): Hitler’s Occupation of Ukraine, 1941–1944 – A Study of Totalitarian Imperialism. Milwaukee, Marquette University Press. Milwaukee, 35. old.
 73. Magocsi, R. P. (2010) 669–670. old.
 74. Marples, D. R. (1992): Stalinism in Ukraine. St. Martin’s Press. New York. 50. old.
 75. Ukrajna határai Sztálin 1939–45-ös *kelet-európai hódításainak* és annak eredményeként alakultak ki, majd Hruscsov 1954-ben az USZSZK-hoz csatolta a Krím-félszigetet.
 76. Jekelcsik(2014) . 21.o.
 77. Kuzio, T. (2002): Identitás és nemzetépítés Ukrajnában. A „másik” meghatározása. In. Regio. Kisebbség, politika, társadalom. 13. évf. 1. sz. 97. old.
 78. Rjabcsuk, M. (2002): Két Ukrajna In 2000 Irodalmi és társadalmi havi lap 2002. 9. <http://ketezer.hu/2002/09/mikola-rjabcsuk-ket-ukrajna/>
 79. Ukrajnában három nagy etnikai csoport különül el. az ukrán nyelvű ukránok, az orosz nyelvű oroszok és a „kettős identitású”, orosz nyelvű ukránok – Aza, L. (2009): Kétnyelvűség Ukrajnában. In. Ukrajna színeváltozása, 2001–2008 Pozsony. 347. old.
 80. Zusurzsenko, T. (2002) : Két Ukrajna? A nemzeti eszme bukásának mítosza In 2000 Irodalmi és társadalmi havi lap 2002. 10. <http://ketezer.hu/2002/10/ket-ukrajna/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Auerbach, H. (1965): Die Besiedelung der Südukraine in den Jahren 1774–1787. Harrassowitz. Wiesbaden.
- Aza, L. (2009): Kétnyelvűség Ukrajnában. In. Ukrajna színeváltozása, 2001–2008. Pozsony. 346–352. old.
- Csuhlib, T. (2006): Ukrán Hetmanság – Erdélyi Fejedelemség: nemzetközi elismertetés a polivazallusi politika révén (XVII. század). In. Magyar–ukrán közös múlt és jelen. Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. Kijev.
- Csuhlib, T. (2008): Sljah do Poltavi: Ukrajina i Rosija za dobi getmana Mazepi. Informacijno-analiticsna agencija”Nas csasz”. Kijiv
- Csuhlib, T. (2009): Kozaki i monarhi. Mizsnarodni vidnoszini rannomodernoji Ukrajinszkoji gyerzsavi 1648–1721 rr. Vidavnyictvo imeni Oleni Teligi. Kijiv.

- Gebei Sándor (2001): Nagyhatalmak vetélkedése Ukrajnáért a XVII. század második felében. In. „Emberek és eszmék” –Tanulmánykötet Vadász Sándor 70. évfordulójára. Eger. 193–204. old.
- Glassl, H.(1975): Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772–1790). Harraschowitz. Wiesbaden.
- Guncsak, T (1993):. Ukrajinszka Narodna Reszpublika i nacionalni mensosztyi In. Ukrainska mysl polityczna w XX wieku. Uniwersytet Jagellonski. Krakow, 91–96. old.
- Himka, John-Paul (1982): Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of Ukrainian Nation State 1890–1895. In. Slavic Review 1982. Vol. 41. No. 2. 219–235. old.
- Horobec, V. M.(1995): Vid szozuju do inkorporaciji: ukrajinszko-rosszijszki vidnoszini druhoji polovini XVII-persojui csvertyi XVIII. szt. Insztitut Isztoriji Ukrajini NAN. Kijiv.
- Hryshko, W. (1983): The Ukrainian Holocaust of 1933. Bahrianyi Foundation. Toronto.
- Jakovenko, N. (2009): Narisz Isztoriji szerednovicsnoji ta rannomodernoji Ukrajini. Kritika, Kijiv.
- Jekelcsik, Sz. (2014): Ukrajna története. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Jones, R. E. (1973): The Emancipation of the Russian Nobility (1762–1785). University Press Princeton. Princeton.
- Kamenetsky, I. (1956): Hitler's Occupation of Ukraine, 1941–1944 – A Study of Totalitarian Imperialism. Marquette University Press. Milwaukee.
- Karácsonyi Dávid (2008): A kelet-európai sztyep és a magyar Alföld mint frontier-területek In. Földrajzi értesítő 2008. LVII. Évf. 1–2. füzet 185–211. old.
- Kiss J. László (2003): Nemzeti identitás és külpolitika Közép-és Kelet-Európában. In Nemzeti identitás és külpolitika Közép- s Kelet Európában. Teleki László Alapítvány. Budapest. 13–32. old.
- Kohut, Z. E. (1988): Russian Centralism and Ukrainian Autonomy /1760–1830./ Mass. Cambridge.
- Krikun, M. (2006): Mizs vijnoju i radoju. Kocactvo pravoberezsnoji Ukrajini v druhih polovini XVII-na pocsatku XVIII sztolittyja. Krtitika. Kijiv.
- Krizsanovszka, O. O. (1998): Tajemni organizaciji v Ukrajini –Maszonszkij ruh u XVII- na pocsatku XX. szt. Akvilon Press. Kijiv.
- Kulesickij, Sz.(1995): Teror golodom jak insztrument kolektivizaciji. In. Golodomor 1932–1933 v Ukrajini: pricsini i naszlidki. Insztitut isztoriji NANUb. Kijiv.
- Kuzio, T. (2002): Identitás és nemzetépítés Ukrajnában. A „másik” meghatározása In. Regio – Ki-sebbség, politika társadalom. 13. évf. 1. sz. 94–119. old.
- Liber, G. O. (1992): Soviet Nationality Policy, Urban Growth, and Identity Change in the Ukrainian SSR 1923–1934. Cambridge University Press. Cambridge.
- Magocsi, R. P. (2002): The Roots of Ukrainian Nationalism. Galícia as Ukraine's Piedmont. University of Toronto Press. Toronto.
- Magocsi, R. P. (2005): Galicia: A European Land . In. Galicia. A multicultural Land . Ed. by Chris Hann and Paul Robert Magocsi University of Toronto Press. Toronto. 3–21. old.
- Magocsi, R. P. (2010): A History of Ukraine-The Land and Its Peoples. University of Toronto Press. Toronto.
- Marples, D. R. (1992): Stalinism in Ukraine. St. Martin's Press. New York.
- Martensz, F. F. (1875): Szobranyije traktatov i konvencij, zakljucsonnih Rosszijeju sz inosztrannimi gyerzsavami. II. Szanktpeterszburg.
- Póti László (2003): Ukrajna: a nemzetalkotó állam In. Nemzeti identitás és külpolitika Közép-és Kelet-Európában. Teleki László Alapítvány. Budapest. 297–322. old.
- Portnov, A. (2009): Történelemírás ukrán módra–Megjegyzések a hétköznapi valóság történeti alapú átrendezéséhez. In. Ukrajna színeváltozása, 2001–2008. Kalligram Kiadó. Pozsony. 11–49. old.
- Ring Éva (2001): Lengyelországot az anarchia tartja fenn? ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Rjabcsuk, M. (2002): Két Ukrajna In. 2000 Irodalmi és társadalmi havi lap 2002. 9.
- Serczyk, W. A. (1993): Drogi i bezdroza ukrainskej mysl politycznej i narodowej w XX stleziu. In Ukrainska mysl polityczna w XX wieku. Uniwersytet Jagellonski. Krakow. 11–19. old.
- Sevcenko, Ihor (1996): Ukraine Between East and West. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press. Toronto.
- Sirka, Ann (1980): The Nationality Question in Austrian Education – The Case of Ukrainians in Galícia 1867–1917. European University Studies. Frankfurt am Main.

- Subtelny, O. (2000): *Ukraine – A History*. University of Toronto Press. Toronto.
- Szmulij, M.–Sztyepankov, V. (1997): *Ukrajinszka gyerzsavna ideja XVII–XVIII sztolitty. Problema formuvannja, evoljuciji, realizaciji*. Alternativi. Kijiv.
- Varga Beáta (2003): Péter ukrán politikája: Mazepa „árulásának” kérdése. In. *Acta Historica* 118. Szeged. 25–35. old.
- Varga Beáta (2004): *Orosz–ukrán konfliktus a perejaszlavi egyezménytől az andruszovói békéig*. Szeged: JATE Press. Szeged.
- Varga Beáta (2007): *Oroszország-Ukrajna, 1654–1725*. In. Sashalmi Endre szerk. „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800 – *Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?* PTE Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ. Pécs. 203–241. old.
- Varga Beáta (2008): *Önállóság, autonómia vagy alávetettség? – Ukrajna 1648–1709 között*. JATE Press. Szeged.
- Varga Beáta (2010/a): *A poltavai csata jelentősége az ukrán történelemben*. In. Miszler Tamás, Sashalmi Endre (szerk.) *A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben*. Pécsi Tudományegyetem BTK. Pécs. 101–123. old.
- Varga Beáta (2010/b): *Az ukrajnai kozák sztarsina átalakulása nemességgé (1648–1835)*. In. Ferwagner Péter Ákos–Kalmár Zoltán szerk): *Távolabbra tekintve. Tanulmányok J. Nagy László 65. születésnapjára*. Universitas Szeged Kiadó. Szeged. 226–236. old.
- Varga Beáta (2011/a): *Önállóság, nemzeti identitás és külpolitika Ukrajnában a 17. század közepén*. In. *Világtörténet* 1. (33.) évfolyam 2011/ 3–4. 149–162. old.
- Varga Beáta (2011/b): *Petro Dorosenko hetman „háromfelé” politizálása a megosztott Ukrajnában*. In. *Hungaro–Ruthenica* 5. 201–218. old.
- Varga Beáta (2012): *Galícia, az „ukrán Piemont”? In „köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére* Kronosz. Pécs. 483–495. old.
- Font Márta–Varga Beáta (2013): *Ukrajna története*. Szeged: JATE Press. Szeged
- Zsurzsenko, T.(2002): *Két Ukrajna – A nemzeti eszme bukásának mítosza*. *Transit* 23 24–28. old.